

NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTURY JAKO PŁASZCZYZNA BUDOWANIA WSPÓLNOTY

Kultury, również w wymiarze jej ochrony nie można redukować do materialnych przejawów (Prott, O'Keefe, 1992, 307). Utrwalamy i zachowujemy szerszy kontekst. Podjęte przez społeczność międzynarodową próby wytworzenia instytucjonalnych form ochrony niematerialnego dziedzictwa przełamują dotychczasową, zbyt wąską, etnocentryczną perspektywę. Wyrazem tej tendencji w wymiarze języka prawnego jest swoista konkurencja pomiędzy terminem własność kulturowa i dziedzictwo kulturowe. Zasób niematerialnego dziedzictwa kultury (intangible cultural heritage, ICH) tworzą wszystkie niematerialne, rzeczywiście identyfikujące przejawy kultury znaczące dla danej grupy, społeczności. W wymiarze globalnym jest on istotnym składnikiem spuścizny pokoleń oraz wyrazem różnorodności kulturowej. Stanowi konstytutywny element tożsamości zarówno w wymiarze społecznym jak i historycznym. Jego zachowanie nierozzerwalnie łączy się z problematyką praw człowieka (Rosen, 1997, 227). Kultura w równym stopniu opiera się na trwaniu jak i zmianie, przemianach ewolucyjnych i rewolucyjnych. Tożsame procesy kształtują zasób dziedzictwa niematerialnego. Obecnie jesteśmy świadkami krystalizacji mechanizmów identyfikacji, rejestracji i ochrony niematerialnych dóbr kultury. Proces wpisania tego typu zasobu kultury w system uniwersalnej ochrony dóbr kultury w czasie wojny i pokoju rozpoczęto w ostatnich dwóch dekadach XX wieku. Wcześniejsze przyjęte przez społeczność międzynarodową rozwiązania prawne koncentrowały się na pojęciu dzieła sztuki, zabytku i dobra kultury, jako nośników wartości estetycznych, artystycznych, architektonicznych, naukowych, ekonomicznych, archeologicznych. Globalizacja przekazu kulturowego może być postrzegana, jako zjawisko uderzające w dyspozytariuszy niematerialnego dobra kultury, którymi najczęściej są małe społeczności (kulturalny interakcjonalizm) (Merryman, 1986, 831). Proces ten burząc społeczną identyfikację unifikacją na płaszczyźnie kulturowej, związaną z wprowadzeniem hierarchii modeli zachowań,

przerzywa transmisję dóbr kultury ku przyszłym pokoleniom. Wypieranie archetypów kulturowych zachodzi już na poziomie lokalnym.

Wymiana międzykulturowa jest procesem stałym, nowoczesne środki przekazu informacji jedynie wpłynęły na jej zasięg i tempo zmian. Procesy globalizacyjne nie są jedynie siłą niszczycielską. Oczywiście inkorporowane w taki sposób dobra niematerialne funkcjonują poza właściwym im, pierwotnym kontekstem kulturowym (np.: mandala, molas, hoe, heke, moko).

Ustrojodawca w Preambule do ustawy z 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej zdecydował się nałożyć na władzę publiczną obowiązek zarówno ochrony, upowszechniania i przekazywania przyszłym pokoleniom wszystkiego, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku¹. Oznacza to konieczność identyfikacji, rejestracji, dokumentacji, opieki i ochrony nad wszystkimi elementami uznanymi za kluczowe. Konkretyzacją tego obowiązku odnajdziemy w art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, który podkreśla znaczenie dla obecnych i przyszłych pokoleń dziedzictwa narodowego. Ustawa zasadnicza nie zawiera legalnej definicji tego pojęcia, przenosząc tym samym obowiązek rozwiązania wątpliwości interpretacyjnych. Projekt ustawy o ochronie dziedzictwa narodowego, przygotowany przez Sejm III kadencji, zdefiniował w art. 2 ust. 1 dziedzictwo narodowe, jako nadrzędną, ponadczasową oraz ogólnoludzką wartość dla pokoleń². Ocenę dziedzictwa kulturowego możemy przeprowadzać na płaszczyźnie ekonomicznej, symbolicznej, estetycznej, duchowej, społecznej, historycznej, politycznej. Zachowanie i przekazie zasobu dziedzictwa jest ważnym mechanizmem budującym zarówno tożsamość jak i wspólnotę w wymiarze regionalnym i globalnym. Tak postrzegane dziedzictwo narodowe jest częścią światowego dziedzictwa kultury. W kolejnym artykule ustrojodawca posłużył się również nieposiadającym legalnej definicji pojęciem dobra kultury. Zasób dóbr kultury tworzący dziedzictwo kulturowe, będące ważną płaszczyzną dziedzictwa narodowego, tworzą zarówno niematerialne jak i materialne dobra kultury. Zasadę obligującą do stwarzania warunków do upowszechniania i równego dostępu do dziedzictwa kulturowego, w tym również do niematerialnego dziedzictwa kultury, wprowadza art. 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Ochrona dziedzictwa narodowego jest sposobem zachowania kultury, która

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.; Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.

² http://orka.sejm.gov.pl/proc4.nsf/projekty/537_p.htm (dostęp 14 kwietnia 2014 r.).

jest najważniejszym źródłem tożsamości narodowej. Stwarzanie warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury należy wiązać z konstytucyjną zasadą wolności korzystania z dóbr kultury wyrażoną w art. 73 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Twórcy przepisów niższego rzędu, uwzględniając zasadę równości, określają charakter i zakres ograniczeń tego uprawnienia.

NIEMATERIALNE DOBRO KULTURY

Szereg konwencji międzynarodowych porusza problem ochrony i opieki światowego dziedzictwa kultury. W płaszczyźnie międzynarodowej jednym z najczęściej przytaczanych aktów posługujących się pojęciem dobro kulturalne jest Konwencja z dnia 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego³. Zgodnie z przyjętą w tym akcie definicją dobrem o charakterze kulturalnym (*cultural properties*, *beni culturali*, *les bienes culturales*, *Kulturgüter*) są jedynie rzeczy ruchome lub nieruchomości istotne dla dziedzictwa kulturowego narodu ze względu na możliwość przypisania im wartości artystycznych, historycznych czy archeologicznych.

Definicję dobra kultury zawierała ustawa z 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach⁴. Ustawodawca, podobnie jak ma to miejsce w przypadku przytoczonych rozwiązań wyznaczając zakres pojęcia, posłużył się kategoriami priorytetowych wartości przypisywanych przedmiotom ruchomym i nieruchomym. Przedmiot ochrony pod względem rzeczowym doprecyzował otwarty katalog zawarty w art. 5. Wprowadzone formy ochrony objęły jedynie obiekty wpisane do rejestru zabytków, inwentarza muzealnego oraz wchodzące w skład bibliotek. Ustawodawca zdecydował się również na wprowadzenie kategorii zabytku oczywistego, który podlegał ochronie wynikającej z przepisów ustawy niezależnie od objęcia go jedną z wymienionych wyżej form. Zgodnie z zapisem wprowadzonym przez nowelizację z 19 lipca 1990 r. dobra kultury stanowią bogactwo

³ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r.; Dz. U. 1957, Nr 46, poz. 212.

⁴ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach; Dz. U. 1962, Nr 10, poz. 48 ze zm.

narodowe a ich ochrona jest obowiązkiem spoczywającym na wszystkich obywatelach⁵. Na organach władzy państwowej spoczywa obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych ochrony. Właściciele i użytkownicy dóbr kultury są zobowiązani m.in. do utrzymania dóbr kultury we właściwym stanie. Stosowanie wprowadzonych rozwiązań ułatwiał okólnik Ministra Kultury i Sztuki 30 czerwca 1965 r. w sprawie określania przedmiotów niestanowiących dóbr kultury⁶. Posługując się zobiiektywizowanymi kryteriami wyróżniono w nim siedem kategorii dóbr niewymagających w razie wywozu zaświadczenia o nie stanowieniu dobra kultury w rozumieniu ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach wystawionego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych lub Bibliotekę Narodową w Warszawie. Przedmioty, których reżimu ochrony nie udało się ustalić, podlegały ocenie przez konserwatora zabytków.

W obowiązujących przepisach ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zrezygnowano z dualizmu rozwiązań poprzedniczki najistotniejszą kategorią czyniąc zabytek⁷. Zgodnie z art. 3 pkt. 1 jest nim taka rzecz ruchoma lub nieruchomości, ich części lub zespoły, która będąc dziełem człowieka lub pozostając w związku z jego działalnością jest świadectwem minionej epoki bądź zdarzenia. Autorzy przygotowanego w okresie Sejmu III kadencji projektu ustawy o ochronie dziedzictwa narodowego, precyzującego zakres konstytucyjnego obowiązku ochrony dziedzictwa narodowego w art. 3 pkt. 1 projektu ustawy zaproponowali wprowadzenie do polskiego języka prawnego legalnej definicji niematerialnego dobra kultury. Zgodnie z przedłożonymi rozwiązaniami jest nim wartość niematerialna mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego. Szczególny charakter niematerialnego dobra kultury implikuje, że musi być ono nośnikiem unikalnych oraz wyjątkowo cennych wartości. Wyróżniano również kategorię dziedzictwa niematerialnego, którego zasób tworzą niematerialne dobra kultury stanowiące świadectwo tradycji lub wydarzeń historycznych. W otwartym katalogu wymieniono je-

⁵ Ustawa z dnia 19 lipca 1990 r. o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach; Dz. U. 1990, Nr 56, poz. 322.

⁶ Okólnik Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 października 1967 r. zmieniający okólnik w sprawie określenia przedmiotów nie stanowiących dóbr kultury; M.P. 1967, Nr 65, poz. 315.

⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami; Dz. U. 2003 Nr 162, poz. 1568 ze zm.

zyk, nazwy, herby, zwyczaje i technologie. Dobra o takim charakterze podlegają opiece państwa. Głównym celem podejmowanych działań powinno być zachowanie zasobu niematerialnych dóbr kultury oraz utrwalenie ich obecności w przestrzeni społecznej. Społeczność międzynarodowa ma prawo i obowiązek podejmowania kroków niezbędnych do ochrony i zachowania całości spuścizny kulturowej.

Nowe, całościowe spojrzenie na kulturę, postulowane już podczas prac nad przygotowaniem rozwiązań Konwencji o ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego z 1972 r., wymaga uwzględnienia komponentów materialnych jak i niematerialnych⁸. Tylko taka perspektywa umożliwi zachowanie złożoności zachowań charakteryzujących zarówno grupy jak i całe społeczeństwa. Aktywną rolę w kształtowaniu potrzeby wypracowania nowych standardów opieki i ochrony dóbr kultury były te kraje i regiony, w których koncepcja kultury opiera się na żywym przekazie. Zależność tą znakomicie obrazuje wielokrotnie przytaczane zdanie wybitnego etnologa, badacza kultury Mali Amadou Hampâté Bâ „z chwilą śmierci każdego afrykańskiego starca ginie cała biblioteka”. Z propozycją uzupełnienia Universal Copyright Convention o dodatkowy protokół chroniący folklor wystąpił rząd Kolumbii. Należy podkreślić, że zachodnia koncepcja ochrony zasobu dziedzictwa kulturowego zarówno w jego wymiarze materialnym jak i niematerialnym znajduje swoje odpowiedniki w innych kręgach kulturowych (np.: haus tamaran, bai, lum-bung, pusaka). Zgodnie z definicją wypracowaną przez Światową Konferencję o Polityce Kulturalnej (the Mexico City Declaration on Cultural Policies) z 1982 r. kultura jest zespołem cech duchowych, materialnych, intelektualnych i uczuciowych odnoszących się na równi do sztuki czy literatury, jaki i do sposobu życia, wzajemnych relacji, przyjętych i akceptowanych systemów wartości, tradycji i wierzeń⁹. Zasób dziedzictwa kulturowego rozumieć należy szerzej niż we wcześniejszych dokumentach włączając do niego niematerialne obszary ekspresji twórców, język czy obrzędy.

Japonia, jako jedno z pierwszych państw uregulowała ustawowo zagadnienie ochrony własności kulturowej (bunka-zai). Wcześniej, ochronę zapewnianą tradycyjnie przez wła-

⁸ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. ; Dz. U. 1976 Nr 32, poz. 190.

⁹ http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf/mexico_en.pdf (dostęp 14 kwietnia 2014 r.)

ścicieli nieruchomości (pozostałość sytemu feudalnego) uzupełniły regulacje wprowadzone przez Ancient Temples and Shrines Preservation Law z 1897 r. czy National Treasures Preservation Law z 1929 r. Wprowadzone w roku 1950 rozwiązania obejmowały również problematykę niematerialnego dziedzictwa (Law for the Protection on Cultural Properties)¹⁰. Odpowiedzią na postępujący proces westernizacji była przeprowadzona cztery lata później nowelizacja wzbogacająca język prawny o pojęcie ważnej, niematerialnej własności kulturowej (Important Intangible Cultural Properties). Nowe rozwiązania obejmowały wsparciem i ochroną państwa osoby posiadające wiedzę i umiejętności istotne dla zachowania zasobu dziedzictwa niematerialnego (koncepcja Living National Treasure). Zgodnie z poprawką z 1975 r. równorzędnymi procedurami ochrony i utrwalania objęto kulturę ludową. W obowiązujących przepisach wyodrębniono pięć kategorii dóbr tworzących zasób japońskiego dziedzictwa kulturowego: dobra kultury materialnej, dobra kultury niematerialnej, dobra kultury ludowej, monumenty i kompleksy architektoniczne. Autorzy regulacji przyjęli wyrażony w doktrynie postulat implementacji szerokiej definicji własności kulturowej i wskazali, że zasób dziedzictwa kulturowego stanowią także okazy flory i fauny, struktury geologiczne a nawet minerały o wyjątkowej wartości naukowej. Konstruując definicję niematerialnego dobra kultury posłużono się wartością historyczną i artystyczną. Przywołano w niej umiejętności wykorzystywane w teatrze, muzyce i sztuce użytkowej (np.: Noh, Nohgaku, Kyogen, Kumi-odori, onna-gata, shite-kata, hayashi-kata, kabuki, shikinen sengu, bunraku).

W systemie UNESCO pierwszym dokumentem bezpośrednio poruszającym problematykę niematerialnych dóbr kultury było przejęte 15 listopada, 1989 r. Zalecenie w sprawie ochrony tradycyjnej kultury i folkloru (RSTCF)¹¹. Folklor w rozumieniu aktu stanowi część powszechnego dziedzictwa ludzkości i jest ważnym środkiem łączącym jednostki i grupy społeczne, utwierdzający ich tożsamość kulturową. Autorzy wskazali na konieczność zidentyfikowania szerokiej gamy czynników niszczących tradycje oparte na ustnym

¹⁰ http://www.unesco.org/culture/natlaws/media/pdf/japan/japan_lawprotectionculturalproperty_engtof.pdf (dostęp 14 kwietnia 2014 r.).

¹¹ Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, 15 November 1989, Records of the General Conference Twenty-fifth Session, Paris, 17 October to 16 November 1989, vol. I – Resolutions, s. 238-243.

przekazie. Wśród form utrwalania tradycji wyróżniono język, literaturę, muzykę, taniec, gry, mitologie, rytuały, zwyczaje, rękodzieło, architekturę i inne przejawy sztuki. Folklor, jako ekspresja tożsamości poprzez żywą kulturę pielęgnowany jest w grupach rodzinnych, zawodowych, narodowych, religijnych, etnicznych. Dokument zawiera wytyczne skierowane do rządów państw członkowskich dotyczące identyfikacji, ochrony, opieki, zachowania, przekazywania oraz rozwiązań prawnych dotyczących folkloru. Wskazano również na konieczność podjęcia współpracy międzynarodowej w obrębie realizacji postulatów ochrony kulturalnej i społecznej tożsamości.

Ze względu na ulegający łatwo zatarciu w zmiennej rzeczywistości społecznej, niematerialny charakter przekazu konieczne jest wprowadzenie szeregu mechanizmów utrwalania. Formą pośredniej ochrony powinno być tworzenie regionalnych i globalnych rejestrów instytucji podejmujących działania związane z folklorem, wypracowanie oraz upowszechnienie standardów klasyfikacji i inwentaryzacji (lokalnych, regionalnych, globalnych, porównawczych), założenie powszechnie dostępnych archiwów, otwarcie muzeów lub dedykowanych folklorowi ekspozycji, szkolenie specjalistów i badaczy. Działania te należy prowadzić równocześnie z aktywnymi formami upowszechniania folkloru (festyny, festiwale, filmy, wystawy, seminaria, sympozja, warsztaty, kursy, kongresy, materiały prasowe, audycje telewizyjne i radiowe). Kolejnym, ważnym krokiem był uruchomiony w 1994 r. program Żywe Skarby Ludzkości (Living Human Treasures)¹². Jego celem było podkreślenie znaczenia dla zachowania niematerialnego dziedzictwa kultury osób posiadających unikalną wiedzę i umiejętności oraz zaproponowanie rozwiązań pozwalających na zachowanie tych zasobów dla przyszłych pokoleń. 12 listopada 1997 r. Konferencja Ogólna UNESCO przyjęła rezolucję nr 23 The oral heritage of humanity wskazującą, że niematerialne dobra kultury stanowią element ustnego dziedzictwa ludzkości. Znaczenie niematerialnego dziedzictwa ludzkości tworzonego na podstawie dóbr zaproponowanych przez państwa członkowskie podkreślał program Arcydzieła Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości¹³ (Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity) z 1998 r. Na potrzeby tej inicjatywy eksperci UNESCO przygotowujący

¹² <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Apiia/pdf/00031-EN.pdf> (dostęp 14 kwietnia 2014 r.).

¹³ <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001246/124628eo.pdf> (dostęp 14 kwietnia 2014 r.).

kształt przyszłych rozwiązań systemowych zaproponowali pierwszą w ramach systemu uniwersalnego definicję niematerialnego dziedzictwa kultury. Według niej ustne i niematerialne dziedzictwo jest żywym budulcem kulturowej tożsamości, promocją kreatywności i różnorodności kulturowej. Pełni również ważną rolę w narodowym i międzynarodowym rozwoju sprzyjając tolerancyjnym i harmonijnym interakcjom pomiędzy kulturami. Jednym z niekorzystnych zjawisk towarzyszącym globalizacji w wymiarze kulturowym według twórców programu jest standaryzacja. Proces gwałtownego przenikania się kultur może inicjować konflikty, rabunkową turystykę, marginalizację małych społeczności, migrację czy negatywnie wpływać na stan środowiska naturalnego. Wyboru dóbr objętych programem dokonywano w oparciu o subiektywne kryterium koncentracji czy ekspresji wyjątkowych wartości z perspektywy historycznej, artystycznej, etnologicznej, lingwistycznej, literackiej. Szczególny charakter zachodził, gdy wykazano zakorzenienie dobra w tradycji czy historii kultury, jego znaczenie dla budowania lub wyrażania kulturowej tożsamości czy kulturowego współistnienia grupy. Dobro niematerialne było uznawane za arcydzieło ludzkiej kreatywności, gdy jego wyjątkową wartość dla społeczności, której było wytworem, przedstawiono w perspektywie zachowania różnorodności kulturowej w relacji do innych form ekspresji w obrębie tej samej grupy oraz kontekście regionalnym i uniwersalnym.

Powszechna Deklaracja UNESCO w sprawie różnorodności kulturowej z 2 listopada 2001 r. przedstawiła wielokulturowość w kontekście utrwalenia, zachowania i przekazania przyszłym generacjom możliwie pełnego kulturowego dziedzictwa ludzkości we wszystkich jego formach i wymiarach¹⁴. Multikulturowość jest wyrazem doświadczeń i aspiracji pokoleń, źródłem kreatywności i postępu oraz inspiracją do prowadzenia wymiany i dialogu pomiędzy kulturami. Wśród celów postawionych przed państwami członkowskimi, zmierzających do urzeczywistnienia szerokiego rozpowszechnienia deklaracji i popierania jej skutecznego wprowadzania w życie, wskazano na konieczność opracowania polityki i strategii ochrony oraz wzmocnienia dziedzictwa kulturowego i naturalnego ze szczególnym uwzględnieniem zasobu dziedzictwa niematerialnego i ustnego.

¹⁴ UNESCO Universal Declaration on the Cultural Diversity, 2 November 2001, Records of the General Conference 31st Session, Paris, 15 October to 3 November 2001, Volume 1 — Resolutions, UNESCO, Paris 2002, s. 62-63.

Rezultatem obrad Trzeciego Okrągłego Stołu Ministrów Kultury, który odbył się w Turcji w dniach 16-17 września 2002 r. jest Deklaracja z Istambułu w sprawie niematerialnego dziedzictwa kultury i różnorodności kulturowej (Niematerialne dziedzictwo kultury zwierciadłem różnorodności kulturowej)¹⁵. Zebrani uznali, że niematerialne dziedzictwo kultury jest jednym z podstawowych źródeł tożsamości kulturowej narodów i społeczności jak również wyrazem wspólnego bogactwa ludzkości. Jego głębokie zakorzenienie w lokalnej historii i bezpośredni związek ze środowiskiem naturalnym sprzyja tworzeniu odmiennych interpretacji rzeczywistości i jest istotnym czynnikiem w zachowaniu różnorodności kulturowej. Pozwala ono na wyrażenie własnej wizji świata poprzez system wartości i norm etycznych. Niematerialne dziedzictwo kultury kształtuje społeczne poczucie przynależności i ciągłości oraz jest jedną z najistotniejszych sił napędowych kreatywności jednostek i społeczności. W deklaracji zwrócono również uwagę na współzależność materialnego i niematerialnego dziedzictwa kultury i ich ścisłą interakcję. Ten dynamiczny związek jest konstytutywnym czynnikiem kulturotwórczym. Na rządach państw członkowskich spoczywa obowiązek ochrony kontekstu kulturowego. Jest to również jeden z pierwszych dokumentów o randze międzynarodowej tak wyraźnie wskazujący na problem ochrony cyfrowego dziedzictwa ludzkości.

Rok 2002 został ogłoszony 21 listopada 2001 r. Rokiem Narodów Zjednoczonych na rzecz dziedzictwa kulturowego (A/RES/56/8 United Nations Year for Cultural Heritage). W swoim wystąpieniu związanym z tą inicjatywą Koïchiro Matsuura, ówczesny dyrektor generalny UNESCO, podkreślił znaczenie zarówno dziedzictwa materialnego jak i niematerialnego dla żywej kultury społeczeństw. Uroczystości związane były z oceną Konferencji Generalnej Organizacji Narodów Zjednoczonych trzydziestolecia funkcjonowania w międzynarodowej przestrzeni prawnej Konwencji w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjętej w Paryżu 16 listopada 1972 r. Wskazano trzy podstawowe cele przyszłych inicjatyw: intensyfikację (wdrażania programów, działań i projektów związanych z promocją i ochroną dziedzictwa kulturowego), promocję (działań edukacyj-

¹⁵ Istanbul Declaration, 17 September 2002, Final Communiqué, Third Round Table of ministers of Culture, Istanbul, Turkey, 16-17 September 2002, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=6209&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (dostęp 14 kwietnia 2014 r.).

nych i zwiększających świadomość opinii publicznej) raz zachęcanie (do udziału w inicjatywach i finansowego wsparcia działań).

Najistotniejszym dokumentem poświęconym tej problematyce przyjętym w ramach uniwersalnego systemu ONZ jest Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 17 października 2003 r. (CSICH)¹⁶. Podzielony na dziewięć rozdziałów tekst konwencji przedstawiono w Paryżu na trzydziestej drugiej sesji Konferencji Generalnej Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury. Kształt tego wielostronnego instrumentu prawnego jest wynikiem analizy obowiązywania porozumień, zaleceń, rezolucji i konwencji regulujących ochronę światowego materialnego dziedzictwa kultury. Zgodnie z art. 1 aktu celem zaimplementowanych rozwiązań jak również dyrektyw wykonawczych poza zapewnieniem przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego (identyfikacja, dokumentacja, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie, przekazywanie) jest zapewnienie poszanowania, wzrost świadomości i zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy. Zgodnie z zaproponowanymi rozwiązaniami niematerialne dziedzictwo kulturowe musi spełniać kryterium subiektywne i obiektywne. Pierwsze z nich wymaga uznania praktyki, wyobrażenia, przekazu, wiedzy i umiejętności oraz związanych z nimi instrumentów, przedmiotów, artefaktów i przestrzeni kulturowej przez jednostki, grupy i wspólnoty za część własnego dziedzictwa (tożsamość kulturowa). Drugie urzeczywistnia się w wyniku międzypokoleniowego przekazu i stałego odtwarzania i odczytywania dobra w relacji ze środowiskiem, przyrodą i historią. Zakres definicji ograniczony został poprzez wymóg zgodności z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, wymogami wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadą zrównoważonego rozwoju. Posłużono się również, doprecyzowującym zakres definicyjny, katalogiem nośników niematerialnego dziedzictwa kultury, w którym wskazano tradycje, przekazy ustne, język, sztuki widowiskowe, zwyczaje, rytuały, obrzędy świąteczne, wiedze i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata, umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym. Język, jako dobro niematerialne szczególnie narażone na marginalizację ze względu na procesy globalizacyjne w obrębie kanałów komunikacyjnych był przedmiotem raportu UNESCO Ży-

¹⁶ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r.; Dz. U. 2011, Nr 172, poz. 1018.

wotność języków i zagrożenia¹⁷ (Language Vitality and Endangerment) z 2003 r. W tym samym roku przyjęto Zalecenia w sprawie działań na rzecz ochrony zagrożonych języków (Actions Plans on the Safeguarding of Endangered Languages) formułujące kryteria określające zagrożenia języka m.in. populacja osób posługujących się badanym językiem, międzypokoleniowe przekazywanie, udokumentowanie, dostępność materiałów do nauczania języka¹⁸. Wzorując się na rozwiązaniach instytucjonalnych Konwencji UNESCO z 1972 r. ustanowiono Międzyrządowy Komitet do spraw Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, w skład którego wchodzi przedstawiciele 18 państw stron konwencji, wybrani podczas Zgromadzenia Ogólnego. Wybór podporządkowano zasadom równej reprezentacji geograficznej oraz rotacji. Na państwach członkowskich spoczywa obowiązek wyboru przedstawicieli dysponującymi kwalifikacjami w zakresie różnych aspektów niematerialnego dziedzictwa kultury. Do najważniejszych zadań Komitetu należy: promowanie celów Konwencji oraz wspieranie i monitorowanie ich realizacji, udzielanie wskazówek w zakresie najlepszych praktyk oraz zaleceń dotyczących środków mających na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzanie i przedstawianie do zatwierdzenia projektu planu wykorzystania środków z Funduszu, poszukiwanie sposobów zwiększenia posiadanych środków oraz podejmowanie niezbędnych działań w tym celu, sporządzanie i przedkładanie do zatwierdzenia wytycznych operacyjnych dotyczących wdrażania niniejszej Konwencji, analiza sprawozdań przedstawianych przez państwa strony konwencji i ich podsumowywanie dla Zgromadzenia Ogólnego, analiza wniosków składanych przez państwa strony konwencji i ich rozpatrywanie zgodnie z kryteriami obiektywnego wyboru, które zostaną ustalone przez Komitet i przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne, dokonywanie wpisu na listy niematerialnego dziedzictwa oraz udzielanie pomocy międzynarodowej. Zgromadzenie Ogólne odbywa sesje zwyczajne, co dwa lata, nadzwyczajne, na wniosek Międzyrządowego Komitetu do spraw Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego lub co najmniej jednej trzeciej państw stron konwencji. Konwencja pozwala na harmonizację działań na poziomie lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym. Państwa strony konwencji zobowiązują się do prowadzenia polityki

¹⁷ <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf> (dostęp 14 kwietnia 2014 r.).

¹⁸ <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/00117-EN.pdf> (dostęp 14 kwietnia 2014 r.).

wyznaczającej niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym oraz podjęcia działań niezbędnych w celu zapewnienia ochrony niematerialnym dobrom kultury znajdującym się ich terytorium. Muszą one m.in. określić i zdefiniować elementy dziedzictwa, prowadzić rejestry, sporządzać okresowe sprawozdania, rozwijać działalność naukową, edukacyjną, informacyjną i szkoleniową. Uczestnictwo w międzynarodowym systemie ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury wymaga podjęcia środków prawnych, technicznych, administracyjnych i finansowych niezbędnych do realizacji celi Konwencji.

Elementy niematerialnego dziedzictwa utrwalane są w przestrzeni międzynarodowej oraz uzyskują właściwe dla nich miejsce w świadomości społeczeństw m.in. dzięki wpisowi na listę Reprezentatywną Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego Ludzkości (Representative List of the Tangible Cultural Heritage of Humanity) oraz Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego Wymagającego Natychmiastowej Ochrony (List of the Tangible Cultural Heritage In Need of Urgent Safeguarding). Na mocy art. 31 Konwencji 90 dóbr niematerialnego dziedzictwa kultury ludzkości zidentyfikowanych na podstawie działań z lat 2001, 2003, 2005 w ramach programu Arcydzieła Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości zostało włączonych w system ochrony Konwencji i od chwili obowiązywania przepisu stało się częścią Reprezentatywnej Listy Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego Ludzkości.

Rozwiązania prawne poprzez budowanie relacji na poziomie jednostek, grup i społeczności oraz formalną i nieformalną edukację wpływają na kształtowanie poczucia wspólnoty oraz poszanowania wartości związanych z obcymi kontekstami kulturowymi. Świadectwem potrzeby wypracowania międzynarodowych regulacji prawnych tworzących ramy ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury jest ratyfikacja konwencji przez 151 państw członkowskich (marzec 2013 r.). W przypadku Polski zapisy aktu zaczęły obowiązywać 16 sierpnia 2011 r.

WSPÓLNOTA UNIWERSALNA I REGIONALNA

Zjawisko komunikacji jest nierozzerwalnie związane z kontekstem kulturowym, społecznym, tradycją. Wszelkie poziomy, na których obserwujemy zjawisko kształtowania się symbolicznych więzi kulturowych funkcjonują dzięki kanałom komunikacyjnym. Członkowie wspólnoty komunikacyjnej odwołują się do odczytywanego intersubiektywnie za-

sobu symboli. Porozumienie interpretacyjne buduje spójną rzeczywistość społeczną. Wyjście poza subiekty świat jednostki umożliwia wytworzenie norm. Konsensualny charakter określenia zasad nakłada na każdego członka wspólnoty odpowiedzialność za jej funkcjonowanie. „Tożsamość kulturowa stanowi jądro osobowości indywidualnej i zbiorowej, jest ona żywotną normą inspirującą decyzje, zachowania i czyny uważana za najautentyczniejszą” (Mexico City Declaration on Cultural Policies). Wspólnota opiera się na istnieniu historycznych, kulturowych, przyrodniczych zrębów tożsamości (historyczny, społeczny, kulturowy porządek). Zarówno dziedzictwo materialne jak i niematerialnej pozwala na umieszczenie jednostek i zbiorowości w kontekście kulturowym i społecznym. Wzbogaca wspólnoty o poczucie ciągłości w wymiarze ponadhistorycznym wytwarzając więź z minionymi i przyszłymi pokoleniami. Przynależność jest jedną z podstawowych kategorii procesu socjalizacji zarówno na poziomie pierwotnym jak i wtórnym. Fundamentem kolektywnej wizji wspólnoty jest utrwalony, przekraczający barierę życia osobniczego, przekaz informacji. Ponadpokoleniowa więź opiera się na przekazie wartości, forma ich utrwalenia o ile jest skuteczna ma znaczenie drugorzędne. Oczywiście tak zdefiniowane dziedzictwo może podlegać zmianom o charakterze ewolucyjnym i rewolucyjnym. Każda próba jego odczytania w zmiennych warunkach społecznych łączy się z reinterpretacją. Proces ten wykracza poza normy czasowe. Wspólnota regionalna i uniwersalna jest zbiorem zindywidualizowanych tożsamości. Każdy z aktorów społecznych buduje i przechowuje własny zespół znaczeń, w oparciu o zasób dóbr niematerialnych i materialnych składających się wizję dziedzictwa kulturowego. Dobra niematerialne a właściwie wartości, których są one nośnikiem podlegają nieustannym, prowadzonym przez różne podmioty, procesom przekształcania, dostosowywania i reinterpretacji. Przestrzeń kulturową, w której się poruszamy kształtują uwarunkowania natury socjologicznej, psychologicznej, antropologicznej. Dziedzictwo kulturowe odczytujemy na poziomie przedmiotowym, czynnościowym i podmiotowym (Szacki, 1971, 97). Jedną z istotnych przyczyn konfliktów występujących pomiędzy społecznościami uderzających w wspólnotę uniwersalną są próby narzucenia własnego wyobrażenia o przeszłości (Szacka, 2006, 40). Pamięć zbiorowa kształtowana światopoglądem grupowym wpływa na wizję przeszłości. Na płaszczyźnie społecznej dziedzictwo kulturowe poprzez budowanie i wzmacnianie poczucia tożsamości może wpływać na budowanie granic. Różnice kulturowe powinny być postrzegane, jako naturalna przestrzeń dialogu czy dyskursu międzygrupowego. Zindywidualizowaną i grupową tożsamość

kulturową nie tylko w wymiarze antropologicznym można postrzegać, jako cenne, rzadkie, wymagające obronny dobro, które łatwo podlega procesom upolitycznienia (Harrison, 1999, 239). Funkcjonowanie wspólnoty w wymiarze uniwersalnym należy wiązać z istnieniem takich kategorii dóbr materialnych i niematerialnych, które są nośnikami istotnych i cennych wartości. Światowe dziedzictwo kultury kształtuje nieustanny proces weryfikacji, w którym to, co przeszłe staje się produktem terażniejszości. „Dziedzictwem jest wszystko to, co współcześni wybierają z przeszłości, jaką sami wykreowali na użytek czasów obecnych lub w celu przekazania potomnym” (Ashworth, 2007, 32).

Znaczenie dóbr kultury, tworzących zasób dziedzictw ludzkości, dla utrwalania poczucia więzi i relacji pomiędzy społecznościami podkreśla Konwencja Haska. Zgodnie z jej rozwiązaniami każdy atak na dobro kultury niezależnie od tego w czym znajduje się ono posiadaniu należy interpretować, jako czyn skierowany przeciwko światowemu dziedzictwu kultury. Powszechna Deklaracja UNESCO o Różnorodności Kulturowej egzemplifikuje zawartą w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka¹⁹, Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych²⁰, Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych²¹ zasadę poszanowania różnorodności kulturowej we wszystkich jej przejawach. Do wspólnego dziedzictwa ułatwiającego postęp ekonomiczny i społeczny nawiązuje art. 1 Statutu Rady Europy z 1949²². Kategoria ta jest kluczowa dla przyjętej dnia 19 grudnia 1954 r. Europejskiej konwencji kulturalnej²³ oraz Konwencji o ochronie dziedzictwa architektonicznego²⁴ z 3 października 1985 r. Dokumenty te realizują założenia statutu wspierając ochronę i opiekę nad różnorodnym dziedzictwem kulturowym

¹⁹ http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp 14 kwietnia 2014 r.).

²⁰ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.; Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167.

²¹ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.; Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 169.

²² Oświadczenie Rządowe z dnia 20 maja 1994 r. w sprawie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Statutu Rady Europy, przyjętego w dniu 5 maja 1949 r. w Londynie; Dz. U. 1994, Nr 118, poz. 566.

²³ Europejska Konwencja Kulturalna sporządzona w Paryżu dnia 19 grudnia 1954 r.; Dz. U. 1990, Nr 8, poz. 44.

²⁴ Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r.; Dz. U. 2012, Nr 0, poz. 210.

narodów i społeczności jednocześnie za jeden z najważniejszych czynników sprzyjających porozumieniu uznając wspólny zasób spuścizny. Znaczenie krajobrazu, jako komponentu europejskiego dziedzictwa w wymiarze kulturowym i przyrodniczym podkreśla Europejska konwencja krajobrazowa z 20 października 2000 r.

Obciążeniem dla wytworzenia więzi w wymiarze ponad narodowym i ponad państwowym zawsze jest niski stopień identyfikacji ze wspólnotą. W przypadku prób budowania wspólnoty europejskiej największy nacisk położono na integracje w wymiarze gospodarczym oraz polityczno-instytucjonalnym. Odwołanie się do spuścizny świata antycznego, dziedzictwa filozoficznego czy prawa rzymskiego okazały się niewystarczające do legitymizacji przemian. Instytucje europejskie, niezbędne do wypracowywania politycznego konsensusu, wyznaczenia celów i dróg ich osiągnięcia przez wielu odbierane są, jako niezrozumiałe, obce, odległe. Jedną z najważniejszych płaszczyzn integracji na poziomie jednostek i społeczności, świadomości mieszkańców może być wspólnota kulturowa. Tożsamość, choć na gruncie analizy społecznej łączy się ją z podobieństwem kategorii, nie oznacza sprzeciwu wobec odmienności. Niematerialne i materialne dobra kultury dzięki łączonym z nimi wartością tworzą wspólną przestrzeń interpretacyjną. Ich zasób może sprzyjać budowie przynależności opartej w większym stopniu na relacji niż na predefiniującym jednostkę pochodzeniu (paradygmat konstruktywistyczny). Różnice polityczne, etniczne, narodowe, językowe wpływają na kreowanie polisemicznej wizji, ale nie przekreślają urzeczywistnienia aksjologicznej wspólnoty postaw i zachowań. Źródłem sfery wartości, posiadającej potencjał utrwalania wspólnoty w wymiarze regionalnym, poza powszechnie przywoływaną demokracją, prawami człowieka czy tolerancją może być kultura niematerialna. Taka fundamentalna płaszczyzna konsensusu, konstytuująca tożsamość nie przeciwstawia się esencjalistyczne postrzeganej tradycji.

Płaszczyzna tożsamości zbiorowej może współistnieć z partykularnymi tożsamościami grupowymi wynikającymi z kulturowej różnorodności. Wyodrębnienie i oparcie się na tym, co wspólne i centralne, również w warunkach współistnienia wzorów wartości i zachowań, realizuje zasadę jedności w różnorodności w wymiarze kulturowej tożsamości wspólnoty. Wskazania na istnienie spajającej warstwy kulturowej w przestrzeni multikulturowej determinuje dyskurs wykraczający poza kryteria narodowe czy etniczne. Dyskryminacja i wykluczenie w obszarach konstytuujących tożsamość prowadzi do sztucznej homogeniczności. Tożsamość oparta na różnorodności kulturowej może wspierać budowa-

nie wspólnoty w wymiarze społecznym, prawnym czy gospodarczym. Odwołanie się do pierwotnego zasobu dziedzictwa materialnego i niematerialnego jest środkiem łagodzenia napięć i jedną z najważniejszych płaszczyzn budowania konsensusu aksjologicznego.

Zwrot w polityce zjednoczeniowej Unii Europejskiej, jaki nastąpił w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia, jest widowym znakiem porażki działań zmierzających do ukształtowania koncepcji obywatelstwa europejskiego, wykraczającego ponad z natury ekskluzywistyczną tożsamość narodową, w oparciu o związki gospodarcze. Przepis art. 151 ust. 1 Traktatu z Amsterdamu bezpośrednio wyraża zasadę tożsamości i różnorodności kulturowej stwierdzając, że rozkwit kultur państw narodowych następuje przez poszanowanie różnorodności narodowej i religijnej przy jednoczesnym podkreśleniu znaczenia wspólnotowego znaczenia kultury. Wspólnota zobowiązana jest do podejmowania działań wspierających i uzupełniających państwa członkowskie w pogłębianiu wiedzy oraz upowszechnianiu kultury i historii narodów europejskich. Poczucie przynależności do wspólnej tradycji, będące esencją tożsamości ponadnarodowej, wymaga zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim. Tak zdefiniowany na poziomie prawno-politycznym wspólny zasób dziedzictwa ma przygotować obywateli związanych z tożsamością europejskich państw narodowych na dalszą integrację.

Powszechnie obecne w życiu społeczno-kulturowym symbole, przedmioty, gatunki, rytuały czy technologie charakterystyczne dla jednej wspólnoty przenikają do innych. Jak dowodzą liczne przykłady historyczny oraz procesy obserwowane współcześnie przywłaszczanie (cultural appropriation) jest nieuniknione, gdy kultury kontaktują się ze sobą zarówno na płaszczyźnie realnej jak i symbolicznej (Rogers, 2006, 474). Zjawisko to obserwujemy również w przypadku podkultur. Przywłaszczanie często wiązane jest z nierównością, podporządkowaniem wspólnot w wymiarze społecznym, politycznym, ekonomicznym, wojskowym. Dobra kultury niematerialnej także podlegają temu złożonemu społecznemu fenomenowi. Zostają one wyrwane z właściwego im kontekstu i umieszczone w przestrzeni kulturowo obcej, zniekształcającej ich pierwotne znaczenie. W ramach dyskursu procesy komunikacji danej wspólnoty wiążą z nimi nowe wartości. Reinterpretacja odbywa się w oderwaniu od kultury pochodzenia. Przywłaszczane niematerialne dobro kultury staje się tym samym elementem symbolicznej przestrzeni myśli i działań innej wspólnoty komunikacyjnej. U genezy opisanych działań często leży chęć komercjalizacji dobra (imperializm kulturowy). Przywłaszczenie zasobu dziedzictwa danej społeczności

może wiązać się z intensyfikacją degradacji kulturowej. Jednym z przykładów najlepiej obrazujących fenomen oraz towarzyszące mu zjawisko ingerencji w integralność systemu wartości jest włączenie do ikonografii nazistowskiej swastyki. Jej współczesna symbolika nierozdzielnie związana z jednym z najbardziej opresyjnych systemów w historii ludzkości nie koresponduje z pierwotnym zakresem znaczeniowym związanym z szczęściem, powodzeniem. Przywłaszczenie motywu i odczytanie go na nowo w obcym kontekście kulturowym oznaczało diametralną zmianę współistniejących z nim w świadomości społecznej wartości.

ZAKOŃCZENIE

Heterogeniczna koncepcja tożsamości wymaga międzykulturowego dialogu. Dobra kultury niematerialnej tworzą język komunikacji budujący rzeczywistość społeczno-kulturową wspólnoty. Dziedzictwem kultury jest wszystko to, co uznajemy za cenne, wartości ochrony i zachowania niezależnie od formy transmisji. To, co tradycyjne jest, więc zawsze formą wyboru. Świadomie dążymy do utrwalenia tego, co w przekazie tradycji zbiorowej uważamy za lepsze, ładniejsze, skuteczniejsze, doskonalsze. Kultura jest międzypokoleniową wyminą informacji. Ochrona niematerialnych dóbr wchodzących w skład dziedzictwa ludzkości uzupełnia istniejący system i pozwala na zachowanie większej liczby kanałów przekazu. Im więcej informacji utracimy, niezależnie od pierwotnej formy ich utrwalenia, tym uboższy obraz rzeczywistości przeżyjemy przyszłym pokoleniom. Poczucia indywidualnej czy grupowej tożsamości nie można przeciwstawiać przynależności do wspólnoty w wymiarze uniwersalnym. Niezbędnym elementem, bezpośrednio kształtującym poczucie wspólnoty jest edukacja kulturowa oparta na wartościach regionalnych i uniwersalnych.

Bibliografia

- Ashworth, Gregory; 2007, Sfragmentaryzowane dziedzictwo, sfragmentaryzowany instrument sfragmentaryzowanej polityki; w: Monika Murzyn, Jacek Purchla (red.), Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, s. 32.
- Harrison, Simon; 1999, Identity as a scarce resource; w: Social Anthropology, vol. 7, part 3, ss. 239.

- Merryman, John Henry; 1986, Two Ways of Thinking About Cultural Property; w: American Journal of International Law, vol. 80, part 4, ss. 831.
- Prott, Lyndel, O'Keefe Patrick; 1992, Cultural Heritage or Cultural Property; w: International Journal of Cultural Property, vol. 1, part 2, ss. 307.
- Rogers Richard; 2006, From Cultural Exchange to Transculturation: A Review and Reconceptualization of Cultural Appropriation, Communication Theory, 2006, vol. 16, part 4, ss. 474.
- Rosen, Lawrence; 1997, The Right to be Different: Indigenous Peoples and the Quest for a Unified Theory; w: Yale Law Journal, vol. 107, part 1, ss. 227.
- Szacka, Barbara; 2006, Czas przeszły, pamięć, mit, Warszawa: Scholar.
- Szacki, Jerzy; 1971, Tradycja. Przegląd problematyki, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.